

Валентина КОНОБРОДСЬКА

ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОБРЯДОВОЇ НОМІНАЦІЇ ТА ЇХ КУЛЬТУРНО-МІФОЛОГІЧНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ

Різномасштабні фіксації номінації явищ традиційної української народної духовної культури привертають до себе увагу певними структурними й граматичними особливостями, які, поряд з іншими, відрізняють слово як вербальну одиницю цілісного культурного тексту від слова позаобрядової сфери. Серед таких особливостей насамперед відзначимо: а) неоднорідність лексико-граматичної віднесеності функціонально ідентичних мовних знаків: лексеми, належні до різних лексико-граматичних класів (іменники, прикметники, прислівники й дієслова), часто є співвідносними як назви тієї самої обрядової реалії; б) неоднорідність способів граматичного вираження обрядової номінації: в межах одиниць того самого лексико-граматичного класу співвідносними є лексеми з різними граматичними характеристиками; в) структурна неоднорідність засобів обрядової номінації: співвідносними з простими лексичними номінативними одиницями виступають також словосполучення та описові тексти [див.зокрема: Гриценко 1984: 157-185; Седакова 1983а: 205]).

Матеріал поліського поховального обряду підтвердив таку особливість номінації явищ традиційної народної духовної культури, що засвідчують, зокрема, назви стану безнадійно хворої, умираючої людини, серед яких наявні:

а) прикметники: *прис|мертний* (н.п. 92), *передс|мертний* (н.п. 92), *йм'ї|руич'ї* (н.п. 43), *сла|бий* (н.п. 4, 10, 15, 20, 24, 29, 75, 78, 89, 91, 92, 95, 104, 105, 147), *с|лабий* (н.п. 43, 98, 134, 137), *сла|би* (н.п. 54, 88, 93, 96, 97, 102, 104-а, 110, 130), *сла|б'ї* (н.п. 101, 103), *слаб* (н.п. 121), *сла|бен'кїй* (н.п. 50), *с|лабен'кїй* (н.п. 125), *не|годний* (н.п. 122, 124, 125, 133, 135, 140, 147), *не|зудний* (н.п. 130, 131, 136, 137), *н'е|годний* (н.п. 51, 129), *н'а|годний* (н.п. 129), *н'а|зудний* (н.п. 127, 128, 132), *н'е|гож* (н.п. 34-36, 38), *н'е|зуже* (н.п. 31), *н'его|д'аиччїй* (н.п. 41), *не|дужий* (н.п. 24, 28, 32, 99, 136), *н'е|дужий* (н.п. 34, 131), *не|дужи* (н.п. 96), *н'е|дужи* (н.п. 101, 116), *несло|собний* (н.п. 99), *н'е|вартний* (н.п. 33, 37), *н'їку|дишн'їй* (н.п. 41, 114), *до|часний* (н.п. 32), *н'е|п'єўний* (н.п. 45), *про|паиччїй* (н.п. 30);

б) дієслова: *сла|буїє* (н.п. 94, 133), *н'е|га|з'їца* (н.п. 123), *о|дзїї* (н.п. 15), *оджи|вайє* (н.п. 1, 8, 9), *аджи|вайє* (н.п. 8),

Діалектологія

дожи|вайє (н.п. 11, 16, 20, 21, 36), ча|суїє (н.п. 20-22, 26, 41, 115, 116-а, 127, 129, 133, 137, 139), ча|суїєц|а (н.п. 84), не|будє (н.п. 6, 14, 15, 18, 20, 85, 89, 92, 94, 98, 102, 106, 113, 116-а), не|буз'є (н.п. 30, 36, 41), не на|д'їуца (н.п. 94);

в) прислівники: *п|рисмерт'і* (н.п. 84, 92, 98, 106, 110), *п|рисмерти* (н.п. 10, 12, 17), *п|рис'мерт'і* (н.п. 47), *п|р'ісмерт'і* (н.п. 59), *п|рис'мерц'і* (н.п. 35, 37, 39), *прис|мерт'і* (н.п. 9, 60, 95), *присмер|т'і* (н.п. 24, 26, 27, 91, 96), *прис|мертї* (н.п. 97), *прис|мерти* (н.п. 2, 4, 6, 7, 11, 14, 16, 18, 20, 22, 25, 28, 32, 102), *прис|м'ерт'і* (н.п. 33), *прис|м'ерц'і* (н.п. 19, 33, 43, 50, 52), *прис|м'ерц'і* (н.п. 30, 51), *нака|нун'і* (н.п. 47, 130, 147);

г) іменники (зрідка): *мрец* (н.п. 98), *мн'і|рец* (н.п. 105-а), *мерт|вец* (н.п. 104-а, 110, 112, 114, 115, 116, 116-а) та дієприкметники і займенники (поодинокі випадки): *оджи|тоїє* (н.п. 6), *ни|їаки* (н.п. 104-а).

Підтвердилося також функціонування деяких обрядових номенів у певній фіксованій граматичній формі чи в межах неповної відмінкової, родової або часової парадигми, лакунарність якої зумовлена відсутністю окремих граматичних форм лексеми. Принципово неможливими у локальних варіантах тексту поліського поховального обряду є, напр., форми минулого чи майбутнього часу дієслова *ча|суїєц'а** – ‘безнадійно хворий, умираючий’, інші відмінкові форми, крім місцевого, іменника *на до|роз'і* – ‘т.с.’, інші, крім називного відмінка однини, прикметника *до|часнїй* – ‘т.с.’, форми чоловічого чи жіночого роду дієслів *ознаї|мїло*, *обїа|вило* – ‘містичне, забобонне віщування смерті’, форми однини іменників *д'ї|ди*, *п|редки* – ‘померлі родичі’ та ін.

У позаобрядовому функціонуванні відповідні лексеми поширені в усіх властивих їм граматичних формах, проте представлення їх як обрядових номенів, напр., у початковій формі було б штучним витвором, оскільки з уст діалектоносіїв вони звучать винятково в певній фіксованій граматичній формі. Це свідчить, мабуть, про можливість побутування деяких обрядових номенів у застиглий граматичній формі.

Оже, в межах одиниць того самого лексико-граматичного класу співвідносними є лексеми з різними граматичними характеристиками, напр., іменники в одному випадку функціонують у повній числовій парадигмі, а в інших – тільки в однині або множині; серед дієслів співвідносними виявляються різновидові й різночасові форми та інфінітив.

Така застиглість характерна лише для назв деяких понять. У поховальному обряді вона характерна для номінації таких понять, як ‘віщування смерті’, ‘стан агонії’, ‘смерть’ та деяких інших. Причому частина назв того самого поняття може функціонувати в повній парадигмі властивих граматичних форм, а частина – з обмеженою парадигмою.

* Тут і далі за відсутності вказівки на локалізацію матеріал подано в інваріанті. Сукупність усіх морфемних, словотвірних та фонетичних варіантів див.: Конобродська 1997: 428-458.

Частина номінацій має більш або менш виразну міфологічну мотивацію, а частина є міфологічно нейтральними. Проте, на нашу думку, в будь-якому випадку функціонування обрядового номена з застиглий граматичній формі має певну культурну або міфологічну зумовленість, що й спробуємо проаналізувати.

Тож семема 'містичне віщування смерті' у поліських говірках представлена такими засобами номінації:

а) іменники: *в'ешча|ван':а* (н.п. 131), *пр'едв'еш|чан'їє* (н.п. 134, 137), *предваш|чанейє* (н.п. 139), *з' в'іс'т'є* (н.п. 97), *з' в'ес'т'і* (н.п. 97), *із' в'ес'т'* (н.п. 50, 59), *із' в'ес'ц'їє* (н.п. 51), *пред' в'ес'т'їє* (н.п. 126), *зна|н':є* (н.п. 9), *пересто|рога* (н.п. 111, 116), *пересте|рега* (н.п. 111-а, 112), *перес'ц'а|рога* (н.п. 60), *посте|рега* (н.п. 111), *паста|рога* (н.п. 59), *прик|мети* (н.п. 1, 24, 33, 50, 51, 54, 89, 94, 103, 106, 111-а, 116, 147), *прид|мети* (н.п. 2, 5, 8-10, 14, 17, 18, 20, 21, 23, 26, 30, 32, 34, 104-а, 125, 135, 137), *прид|м'єти* (н.п. 51, 54, 60), *при|м'єтки* (н.п. 18), *при|м'іти* (н.п. 30, 35, 36), *при|м'єти* (н.п. 3, 7, 36, 60, 101, 122, 140), *при|мєіти* (н.п. 126), *п' римх'і* (н.п. 34), *при|чина* (н.п. 36), *зда|рен':а* (н.п. 25), *пред' в'ід'ен'їє* (н.п. 111-а);

б) дієслова: *в'їш|чуйє* (н.п. 103, 133), *веш|чуйє* (н.п. 105-а, 123, 125, 129, 132, 135-137, 139, 140, 147), *в'еш|чуйє* (н.п. 104, 115, 121, 124, 128, 131), *в'аш|чуйє* (н.п. 123, 124, 127, 128, 134), *віеш|чуйє* (н.п. 104-а, 115-а, 116), *в'їш|чуйє* (н.п. 126, 130), *звеш|чайє* (н.п. 50), *ізвеш|чайє* (н.п. 121, 124), *предв'їш|чайє* (н.п. 133, 140), *пр'едв'еш|чайє* (н.п. 92, 121, 128), *предв'аш|чайє* (н.п. 131), *їаї|л'айєца* (н.п. 94), *предїаї|л'айєц':а* (н.п. 75), *обїаї|л'айє* (н.п. 27, 30), *обїа|в'їло* (н.п. 36), *об'їавит'* (н.п. 28), *знаї|мїєт'* (н.п. 78), *знаї|мїло* (н.п. 78), *ознаї|мїло* (н.п. 8, 15, 18-21, 23-26, 33), *ознаї|м'їло* (н.п. 34), *ознаї|моїло* (н.п. 13), *оз'|начит'* (н.п. 28), *постере|гаїє* (н.п. 140, 147), *нас'т'єра|гаїє* (н.п. 123), *перес'т'єро|гаїє* (н.п. 29), *ас'т'єр'а|гаїє* (н.п. 134), *астара|гаїє* (н.п. 128), *ас'ц'єр'а|гаїє* (н.п. 129), *ас'ц'єр'а|гаїє* (н.п. 51, 122), *уда|їєца* (н.п. 9, 16, 94, 121, 132, 139), *їда|їєц':а* (н.п. 130), *прида|лос'а* (н.п. 4, 15, 17), *при|дас'ц'а* (н.п. 3, 4, 11, 12, 15, 17), *по|казуйє* (н.п. 36), *по|казвайє* (н.п. 18), *по|каже* (н.п. 102), *по|казвайєца* (н.п. 35), *ска|зало* (н.п. 20), *при|казуйє* (н.п. 15), *чуйє* (н.п. 95, 102), *до|носит'* (н.п. 97);

в) словосполучення: *з' в'істку да|їє* (н.п. 133, 140), *з' в'їєтку да|їє* (н.п. 130), *з' в'ес'ц' да|їє* (н.п. 37, 43), *з' в'ес'ц'а да|їє* (н.п. 122), *напо|в'єстку да|їє* (н.п. 47), *да|їє |в'істи* (н.п. 28), *об'їаїку да|їє* (н.п. 29), *з'|нам'а дас'ц'* (н.п. 34), *да|їє з'нати* (н.п. 11, 32, 73, 77, 88, 89, 91), *да|їє знат'* (н.п. 102, 112, 129), *да|ло знаїц'* (н.п. 33-35, 38, 127), *знак да|їє* (н.п. 2), *п'|ризники показуйт'* (н.п. 6), *посто|рогу да|їє* (н.п. 39, 101, 104, 115-а, 133), *посте|регу да|їє* (н.п. 103, 104, 104-а, 105-а, 111, 111-а, 112), *паста|рогу да|їє* (н.п. 123, 125-128, 132, 135, 139), *пос'т'а|рогу да|їє* (н.п. 41), *перес'т'а|рогу да|їє* (н.п. 47), *п'єрас'ц'є|рогу да|їє* (н.п. 51), *осте|регу*

да|їє (н.п. 106), сон |даїс'а (н.п. 24), у с'н'і да|їє (н.п. 16), у |руку да|ло (н.п. 32), нав|їєику да|їє (н.п. 147), |видло с'|мерти (н.п. 12).

Як свідчить матеріал, більшість номенів на позначення семени 'віщувати смерть' – це дієслова (часто – синтаксично зв'язані, у складі стійких словосполучень), що вживаються в говірках у формі третьої особи однини теперішнього, зрідка – майбутнього часу або у формі середнього роду минулого часу. При цьому особа – суб'єкт дії – не названа інформаторами і навіть невідома їм. Пізніша загадковість цієї надприродної сили чи потойбічної істоти (якою, найвірогідніше, міг бути хтось із померлих родичів) зумовлена табуванням у давнину її імені, яке з часом забулося. Знеособлення суб'єкта віщування, імовірно, й зумовило збереження назв віщувальних у застиглих дієслівних формах з семантикою безособовості.

Грамматична неоднорідність засобів вираження характерна також для групи назв процесу агонії.

Для номінації процесу агонії в поліських говірках поширені лексеми, які репрезентують певну тему плану змісту поховального обряду: загальнополіські *ко|найє*, *к'ін|чайєц':а* представляють тему долі, віку [див. також: Сєдакова 1990: 54-63]; *в'ід|ходить'* і поодинокі *заби|райєца* (н.п. 98) та *запа|даїє* (н.п. 92) є репрезентантами теми дороги, переходу в потойбічний світ; в основі постання загальнополіської номінації *ду|ша ви|ходить'* і локальної *ізда|їєца* (н.п. 37) лежить уявлення про душу та форми її існування. Усі дієслівні назви, крім *запа|даїє* та *ізда|їєца*, функціонують в обрядовому тексті у повній часовій парадигмі.

Іноді агонія супроводжується передсмертними муками, стражданням, конвульсіями. Загальнополіські назви цього процесу *|мучиц':а* й *страж|даїє* та поодинокі *го|руїє* (н.п. 133), *га|руїє* (н.п. 125, 132), *б'|їєца* (н.п. 30, 122), *в'|їєца* (н.п. 111, 111-а), *|зутайєца* (н.п. 95), *|веруд* (н.п. 22, 26), *пере|логи* (н.п. 30) – нейтральні щодо зв'язку з міфологічними уявленнями й передають лише фізичний стан людини та зовнішні його прояви. Але поширена в більшості поліських говірок назва *по|кутуїє* є втіленням ідеї кари, розплати і, ймовірно, пізнішим утворенням, що сягає християнської культури [див.: Котляревский 1891: 23]. Лексема функціонує в обрядовому тексті у формі теперішнього, іноді – минулого часу.

Нейтральними з погляду міфологічного змісту є назви важкої агонії, яка супроводжується потьмаренням свідомості, мареннями: *без|пам'ят'і* (н.п. 94), *без|пам'ятти* (н.п. 88, 91, 95, 104-а), *без|памн'ат'і* (н.п. 75, 112), *без|памн'ати* (н.п. 6, 11, 17, 77), *без|пам'ат'і* (н.п. 3, 96, 104, 135-137, 139), *без|пам'ати* (н.п. 2, 3, 6, 7, 10, 12, 14, 16, 18, 20, 22, 24-28, 32, 102), *без|пам'ац'і* (н.п. 9, 30, 31, 33-36, 39, 103, 121), *без|памат'і* (н.п. 29, 135), *без|памати* (н.п. 15, 23, 147), *без|памац'і* (н.п. 19, 29, 30, 123), *не при|пам'ят'і* (н.п. 94), *не при|пам'ати* (н.п. 16), *|пам'ятти не|маїє* (н.п. 13), *|зубит'|пам'ат'* (н.п. 14), *не паме|тайє* (н.п. 93), *не помен|тайє* (н.п. 1),

га|р'ачка (н.п. 7), га|рачка (н.п. 8, 11, 13, 18, 28-30, 32, 35, 104, 116), го|рачка (н.п. 29), з га|р'ачки (н.п. 3, 92), з га|р'ечки (н.п. 5, 20, 76, 78), у га|р'а:и (н.п. 10), м'ішайеца (н.п. 95), ме'шайіца (н.п. 33, 41, 59), споме'шайс (н.п. 59), о'гон' (н.п. 28, 115-а), а'гон' (н.п. 103), з ае'н'у (н.п. 13, 26), ма'рудит' (н.п. 117-а), |зудрица (н.п. 22), призориї'л'ейца (н.п. 22), |марит' (н.п. 111), ро'йіц'а (н.п. 81), ро'йіца (н.п. 9), |милиц'а (н.п. 88), нет'рал'ний (н.п.1), не ї'гадуїе (н.п. 136, 137), не позна'їе (н.п. 99), із |жсару га|монит' (н.п. 137), у|падки маз|коу' (н.п. 139), соз|нан'їа не'ма (н.п. 54), пот'е'раї' соз|нан'їе (н.п. 60), це'райе га|вурку (н.п. 50), не з'наїе н'і'чого (н.п. 52), не з'наїе, шо ї га|монит (н.п. 59), зу'каїе |мертвіх (н.п. 54), |бачит' |мертвіх (н.п. 60). Але уявленнями про перехід у потойбічний світ, про дорогу, пов'язану з цим переходом, про труднощі пошуків шляху мотивовані назви, б'родит' (н.п. 75, 104, 116, 124), б'роїдит' (н.п. 136), б'родит (н.п. 115-а), б'род'ит (н.п. 60, 110, 127, 128), б'роз'ит (н.п. 9, 54), б'роз'іц' (н.п. 30, 38, 41, 47, 50, 51, 122, 129), б'роуз'іц' (н.п. 131), б'роде (н.п. 139), б'редит' (н.п. 110, 132, 140), бре'дит' (н.п. 2, 3, 116-а, 126), б'реїдит' (н.п. 130), б'редит (н.п. 24, 115, 115-а), б'ред'ит (н.п. 59), б'рез'іц' (н.п. 31, 123), бре'де (н.п. 5), бр'ід (н.п. 105-а, 110), бруд' (н.п. 110, 115), бред (н.п. 103, 115, 117, 140), бр'ед (н.п. 103, 110), у бра'ду (н.п. 134), б'лудит' (н.п. 2, 84, 94, 99, 106, 112), б'лудит (н.п. 4, 90), б'луд'ит' (н.п. 101), б'луд'ит (н.п. 104-а), б'луз'іц' на до'рог'і (н.п. 43, 103), блуд (н.п. 4, 104-а, 112), з ну'т'і з'їш'ло (н.п. 23), н'лутаїе (н.п. 51). Дослідники поховального обряду пов'язують назви важкої агонії, похідні від кореня - брод-, з уявленнями про подолання водяної перешкоди в досягненні потойбіччя. Отже, вони мотивовані міфологічним кодом води як шляху на той світ [див.: Седакова 1983а: 207; Седакова 1983б: 6]. Так чи інакше, вони, поряд із назвами б'лудит', н'лутаїе та з ну'т'і з'їш'ло, є репрезентантами теми дороги в інший світ.

Функціонування поданих номінацій передсмертного марення, виражених різними частинами мови в застиглих граматичних формах – іноді іменником у формі називного відмінка однини або множини (о'гон', брод, пере|логи), родового відмінка з прийменником (без |паміати, з га|р'ачки), рідше – прикметником у формі називного відмінка однини (нет'рал'ний), а найчастіше – дієсловом переважно у формі третьої особи однини теперішнього часу, можливо, зумовлене тим, що такі лексеми є назвами тимчасового стану – процесу зміни статусу, переходу в інший локус, порубіжного періоду в структурі поховального обряду як одного з перехідних. Імовірно, функціонування їх у застиглих формах, зокрема називного відмінка іменних частин мови та теперішнього часу дієслова, зумовлене актуалізацією цієї лексики впродовж протікання агонії, потребою констатації стану людини в проміжку між минулим земним життям і майбутнім потойбічним. Прогноз або результат цього процесу має вже інші назви – відповідно пом'ре, ско'наїе, ск'ін'чиц'а або по'мер,

ско¹наї, ск¹ін¹чиїс¹а, вживані в різних часових формах, у т.ч. й теперішнього часу.

Можливо, свідченням указанного мотиву функціонування дієслівних номінацій у формі третьої особи однини теперішнього часу чи інших способів констатації стану (іменником або прикметником у формі називного відмінка однини) є відношення ізосемії цих вербальних одиниць обрядового тексту з різноплановими невербальними його одиницями, зокрема з такою одиницею темпорального плану, як *обрядовий час* на різних етапах обряду, акціонального плану – звичай *зупиняти годинник* відразу після настання смерті, реалемного плану – *зупинений годинник* упродовж усього обряду: їх семантика пов'язана з увяленнями про плінність часу, який нібито *зупиняється* в проміжку між *минулим* і *майбутнім* у перехідному обряді. Отже, формування останніх невербальних одиниць обрядового тексту та функціонування поданих вище номенів у таких граматичних формах, мабуть, є реалізацією опозиції *минуле-теперішнє-майбутнє*.

Семена 'померти' в поліських говірках представлена дієслівною номінацією, зокрема стилістично нейтральними назвами *по¹мерти*, *ско¹нати*, *ск¹ін¹читис¹а*. Водночас відомі емоційно забарвлені номінативні одиниці на позначення цього поняття. Значна їх частина має гумористичне чи іронічне забарвлення, інколи грубий і зневажливий характер. На їх формуванні також міг позначитися світогляд слов'ян-язичників: лексеми *до¹шої* (н.п. 1, 14, 84), *дохо¹д'їйс¹* (н.п. 20), *попо¹їей* (н.п. 34), *ска¹наї* (н.п. 1-4, 6, 8, 12, 14, 81, 84-а), *ско¹наї* (н.п. 2, 21), відбиваючи віру у вичерпність відміряного людині життя, репрезентують тему долі, віку. Але якщо *сконати* може функціонувати в різних часових формах та в інфінітиві, то перші – лише у формі минулого часу.

Ряд номенів поняття 'померти' виражені дієсловом у формі минулого часу середнього роду з семантикою безособовості – *приб¹рало* (н.п. 9, 22, 26, 27, 29, 30, 89, 92, 111, 111-а), *уб¹рало* (н.п. 112), *уб¹рало* (н.п. 94), *схва¹тило* (н.п. 13, 21), *схо¹п'їло* (н.п. 39), *заду¹шило* (н.п. 34, 77, 78, 95), *зада¹вило* (н.п. 81), *зада¹в'їло* (н.п. 34, 101). Це зумовлює знеособлення, зневизначення суб'єкта дії – мабуть, міфічної істоти, причетної до смерті члена колективу, імовірно, у зв'язку з табуванням її імені в минулому як представника померлих предків чи пізнішого їх переосмислення – нечистої сили (так само, як у згаданих раніше вісцуваних смерті).

Вживання дієслова у формі минулого часу можна пояснити ще й тим, що за допомогою таких номенів, як правило, уже констатують факт смерті, що настала. Вживання їх у формі теперішнього чи майбутнього часу не є поширеним, типовим, навіть якщо дієслово вживається у сполученні з іменником чи субстантивованим прикметником, що означає суб'єкт дії: *би¹да заб¹рала* (н.п. 76), *лихо схва¹тило* (н.п. 15) *ли¹х'їє їхо¹тлії* (н.п. 103) *ни¹чоге заду¹шило* (н.п. 28), *не¹чистий дух заб¹раї* (н.п. 14), *нагла*

найш¹ла (н.п. 91), чорт у¹з'ау¹ (н.п. 2, 84), чор¹ти їз'а¹ли (н.п. 11, 17), чорт у¹з'еу¹ (н.п. 12, 75), чорт ух¹о¹пиу¹ (н.п. 103), ¹черти сх¹о¹пили (н.п. 20), чорт ух¹ва¹тиу¹ (н.п. 125), ¹черц¹і їх¹ва¹ц¹ілі¹ (н.п. 36), ¹черц¹і їх¹а¹п'ілі¹ (н.п. 124), чорт заду¹шиу¹ (н.п. 7), ¹черти їду¹ш'ілі¹ (н.п. 18) ¹черти рознес¹ли (н.п. 23), ¹черти занес¹ли (н.п. 13), чор¹ти ї¹рала ('хашці') занес¹ли (н.п. 111-а), чорт і¹з'еу¹ (н.п. 104), чорт аб¹ли¹заї¹ (н.п. 125), чор¹ти скру¹пили (н.п. 11), чорт роз¹чах (н.п. 33), у¹чорт¹ови¹руки по¹шоу¹ (н.п. 22), сата¹на заб¹раї¹ (н.п. 99).

В основі постановня номінативних конструкцій ¹вил'езла ду¹ша (н.п. 124), ¹душу¹ виперло (н.п. 135, 139), ¹духу нус¹тиу¹с'а (н.п. 2, 4) лежить віра в існування душі. Але незалежно від міфологічної мотивації, усі ці назви вживаються винятково у формі минулого часу.

Деякі зневажливі, іронічні назви смерті виникли на ґрунті інших вірувань або ж на підставі осмислення зовнішньої фізичної подібності чи подібності певних ознак: ¹дуба ї¹р'ізаї¹ (н.п. 6, 12, 130), ¹дуба ї¹ризаї¹ (н.п. 116-а), ¹дуба ї¹р'езаї¹ (н.п. 128), ¹дуба даї¹ (н.п. 7, 9, 11, 12, 15, 28-30, 32, 33, 83, 85, 92), ¹дуба ра даї¹ (н.п. 32), ¹видубиїс'а (н.п. 7), ¹видуб'їса (н.п. 35), з¹дубиїс'а (н.п. 81, 83, 84), заду¹б'еї¹ (н.п. 122, 123), з¹дубило (н.п. 92, 94), за¹дубило (н.п. 130), здох (н.п. 1, 4, 7-10, 12, 13, 16, 19, 23, 24, 29-31, 73, 75, 83-85, 92, 93, 97, 103, 105, 105-а, 111-112, 114-117, 123-126, 128, 130, 133, 136, 139), із¹дох (н.п. 41, 127, 135), по¹дох (н.п. 37), про¹паї¹ (н.п. 17, 19-23, 25, 26, 32, 33, 84, 91, 99, 102, 103, 105, 117-а), пра¹паї¹ (н.п. 128-130, 132, 134, 136, 137), шчез (н.п. 33), з¹гинуї¹ (н.п. 84), пере¹кинуїс'а (н.п. 6, 12, 103), за¹дер¹ноги (н.п. 24, 85, 89, 104-а, 112, 115, 117, 117-а), про¹т'ег¹ноги (н.п. 77), ¹ноги повит'а¹гаї¹ (н.п. 80), ¹ноги вит'агнуї¹ (н.п. 2, 4, 11, 15), ¹ноги вит'аг (н.п. 28), ¹ноги виправіи¹ (н.п. 105-а), ¹вит'агнуїс'а (н.п. 29), ¹вит'агс'а (н.п. 23), ¹в'іт'агс'а (н.п. 94), про¹т'аг¹нуїс'а (н.п. 89), ¹вис'т'агс'а (н.п. 126, 129), ¹вис'т'оїс'а (н.п. 137), ¹випрутиїс'а (н.п. 115, 126), ¹випруц'їс'а (н.п. 124), ¹випруц'їса (н.п. 47), ¹випруц'їса (н.п. 35), ¹оч'і¹вил'ізли (н.п. 73), з¹дуїс'а (н.п. 104, 104-а, 112), захо¹лонуї¹ (н.п. 6), заг¹нуїс'а (н.п. 81), нак¹риїс'а (н.п. 112), ¹ласнуї¹ (н.п. 112), ¹пен'кзуї¹ (н.п. 98), ско¹лоїса (н.п. 24), зб¹рикоптіїс'а (н.п. 81), зе¹л'абіїс'а (н.п. 111-а), із¹г'ірдоїс'а (н.п. 127), з¹дир'діло (н.п. 35), ох¹л'ап'іло (н.п. 31, 34), задри¹жало (н.п. 130). Деякі з поданих номінацій, крім минулого часу, можуть ще вживатися у формі майбутнього, але форма теперішнього часу однаково неможлива для всіх.

Імовірно, вживання форм минулого часу в таких назвах зберігає відбиття особливостей структури архаїчних форм поховального обряду, які включали ритуальні оргії біля померлого. Якщо погодитися, що така згрубіла, іноді брутальна лексика є залишком останніх [див.: Седакова 1983а: 205; Конобродська 2002: 26-41], то вживання дієслівної номінації смерті у формі минулого часу видається абсолютно логічним, оскільки оргії відправлялися уже після настання смерті, під час виявлення почестей

померлому. А вживання такої лексики у формі теперішнього часу, тобто у момент настання смерті, суперечить атмосфері цього процесу, сповненій драматизму, страху, жалю й горя. З цього погляду наявність форм майбутнього часу, мабуть, можна пояснити збереженням оргіастичних елементів ритуалу *відправлення*, які здійснювалися перед ритуальним убивством і знову ж таки після нього [докладніше про звичай *відправлення* див.: Велецкая 1978].

Привертає увагу також функціонування назв усіх померлих родичів, виражених іменником у формі множини: *po' d'itel'i, d'i' di, n' redki, | nami*. Принципово неможливим є вживання їх у формі однини, на відміну від *mrec' |, ne' b' i' s' cik, po' k' i' i' nik, du' | sha* з тією ж семантикою. У перших більшою мірою знайшло втілення характерне слов'янське уявлення про безособовість і безіменність, яких людина набуває після смерті, про нівелювання індивідуальних вікових і статевих відмінностей [див. також: Седакова 1979: 127; Седакова 1983а: 209], що багато вчених вважають результатом табуїзації й евфемізації поховального обряду [див.: Зеленин 1930: 146; Седакова 1983а: 208; Freud: 67]. За таких умов, мабуть, доречніше *дідми* називати померлих родичів усіх разом, аніж *дідом* кожного зокрема, особливо жінок та дітей.

Таким чином, співвідносні між собою як обрядові номени вербальні компоненти обрядових текстів можуть бути виражені різними щодо лексико-граматичної віднесеності, форми та будови типами номінативних одиниць, які можуть функціонувати у певних застиглих граматичних формах. Звичайно, це явище вимагає докладнішого вивчення кожного окремого випадку. Представлений матеріал є лише спробою роздумів щодо таких особливостей обрядової номінації. Але, мабуть, незаперечним є те, що функціонування обрядової номінації в застиглих, законсервованих граматичних формах певною мірою зумовлене найдавнішими міфологічними уявленнями і зберігає сліди глибокої архаїки. Тож і з'ясування основи постанови цього явища часто виявляється можливим лише за умов звернення до плану змісту культурних текстів та реконструкції їх давніх форм.

1. Велецкая 1978 – Н.Н. Велецкая. Языческая символика славянских архаических ритуалов. – Москва, 1978. 2. Гриценко 1984 – П.Ю. Гриценко. Моделирование системы диалектной лексики. – Київ, 1984. 3. Зеленин 1930 – Д.К. Зеленин. Табу слов у народов восточной	Европы и северной Азии. Ч. II. Запреты в домашней жизни // Сборник Музея антропологии и этнографии. Т. 9. – Ленинград, 1930. – С. 1-166. 4. Конобродська 1997 – В.Л. Конобродська. Номінація польського поховального обряду. I // Український діалектологічний збірник. Кн.

3. Пам'яті Тетяни Назарової. – Київ, 1997. – С. 428-458.
5. Конобродська 2002 – В. Конобродська. Семантика нічного пильнування біля померлого у тексті поліського поховального обряду // Волинь – Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. Кн. 8. – Житомир, 2002. – С. 26-41.
6. Котляревский 1891 – А. Котляревский. О погребальных обычаях языческих славян // Сочинения А.А. Котляревского. Т. 3. // Сборник общества любителей русского языка и словесности. Т. 49, СПб., 1891. – С. 1-296.
7. Седакова 1979. О.А. Седакова. Поминальные дни и статья Д.К. Зеленина «Древнерусский языческий культ заложных покойников». // Проблемы славянской этнографии. – Ленинград, 1979. – С. 123-130.
8. Седакова 1983а – О.А. Седакова. Метафорическая лексика погребального обряда. Материалы к словарю // Славянское и балканское языкознание. Проблемы лексикологии. – Москва, 1983. – С. 204-221.
9. Седакова 1983б – О.А. Седакова. Обрядовая терминология и структура обрядового текста (погребальный обряд восточных и южных славян). Автореф. дисс. канд. филол. Наук – Москва, 1983.
10. Седакова 1990. О.А. Седакова. Тема «доли» в погребальном обряде (восточно- и южнославянский материал) // Исследования в области балтославянской духовной культуры. Погребальный обряд. – Москва, 1990. – С. 54-63.
11. Freud – S. Freud. Тотем и табу. Психология первобытной культуры и религии. – М., – Петроград.

Список обстежених населених пунктів.

СЕЛО	РАЙОН	ОБЛАСТЬ
1. Войська	Кам'янецький	Брестська
2. Остромечеве	Брестський	Брестська
3. Радваничі	Брестський	Брестська
4. Кривляни	Жабинківський	Брестська
5. Радеж	Малоритський	Брестська
6. Олгуш	Малоритський	Брестська
7. Мокрани	Малоритський	Брестська
8. Ровбицьк	Пружанський	Брестська
9. Смоляни	Пружанський	Брестська
10. Єрьомичі	Кобринський	Брестська
11. Хабовичі	Кобринський	Брестська
12. Ониськовичі	Кобринський	Брестська
13. Спорове	Березівський	Брестська
14. Іменин	Дрогичинський	Брестська
15. Симоновичі	Дрогичинський	Брестська
16. Зарічка	Дрогичинський	Брестська
17. Сваринь	Дрогичинський	Брестська
18. Оброве	Івацевичський	Брестська
19. Горголь	Івацевичський	Брестська
20. Ополь	Іванівський	Брестська
21. Застружжя	Іванівський	Брестська
22. Мохре	Іванівський	Брестська
23. Ковнятин	Пінський	Брестська
24. Камінь	Пінський	Брестська
25. Синин	Пінський	Брестська
26. Кончиці	Пінський	Брестська
27. Качановичі	Пінський	Брестська
28. Ласицьк	Пінський	Брестська
29. Люсіне	Ганцевичський	Брестська
30. Бостинь	Лунинецький	Брестська
31. Синкевичі	Лунинецький	Брестська
32. Глинка	Столинський	Брестська
33. Бухличі	Столинський	Брестська
34. Хоромськ	Столинський	Брестська
35. Ольшани	Столинський	Брестська
36. Хоростів	Солігорський	Мінська
37. Дяковичі	Житковицький	Гомельська
38. Борки	Житковицький	Гомельська
39. Тонеж	Лельчицький	Гомельська
41. Стодоличі	Лельчицький	Гомельська
43. Дорошевичі	Петриківський	Гомельська
45. Челющевичі	Петриківський	Гомельська
47. Махновичі	Мозирський	Гомельська
50. Вербовичі	Наровлянський	Гомельська
51. Кірове	Наровлянський	Гомельська
52. Великі Автюки	Калинковичський	Гомельська
54. Великий Бір	Хойницький	Гомельська

59. Верхні Жари	Брагинський	Гомельська
60. Ручаївка	Лоївський	Гомельська
73. Радехів	Любомльський	Волинська
74. Світязь	Любомльський	Волинська
75. Тур	Ратнівський	Волинська
76. Річиця	Ратнівський	Волинська
77. Велимче	Ратнівський	Волинська
78. Кримне	Старовижівський	Волинська
79. Ружин	Турійський	Волинська
80. Красностав	Володимир- Волинський	Волинська
81. Воєгоще	Камінь- Каширський	Волинська
83. Уховецьк	Ковельський	Волинська
84. Хорохорин	Луцький	Волинська
84-а. Підріжжя	Ковельський	Волинська
85. Печихвости	Горохівський	Волинська
88. Березичі	Любешівський	Волинська
89. Кукли	Маневицький	Волинська
90. Сильне	Ківерцівський	Волинська
91. Нобель	Зарічянський	Рівненська
92. Борове	Зарічянський	Рівненська
93. Жовкини	Владимирецький	Рівненська
94. Яполоть	Костопільський	Рівненська
95. Сварицевичі	Дубровицький	Рівненська
96. Берестя	Дубровицький	Рівненська
97. Чудель	Сарненський	Рівненська
98. Яцьковичі	Березнівський	Рівненська
99. Липки	Гоцанський	Рівненська
100. Дроздинь	Рокитнянський	Рівненська
101. Глинне	Рокитнянський	Рівненська
102. Борове	Рокитнянський	Рівненська
103. Перга	Олевський	Житомирська
104. Кишин	Олевський	Житомирська
104-а. Радовель	Олевський	Житомирська
104-б. Устинівка	Олевський	Житомирська
105. Рясне	Ємільчинський	Житомирська
105-а. Куліші	Ємільчинський	Житомирська
105-б. Медведове	Ємільчинський	Житомирська
105-в. Середи	Ємільчинський	Житомирська
106. Курчиця	Новоград- Волинський	Житомирська
107. Тхорин	Овруцький	Житомирська
108. Виступовичі	Овруцький	Житомирська
109. Журба	Овруцький	Житомирська
110. Гошів	Овруцький	Житомирська
110-а. Ігнатпіль	Овруцький	Житомирська
111. Старосілля	Лугинський	Житомирська
111-а. Чевона	Лугинський	Житомирська
Волока	Лугинський	Житомирська
112. Поліське	Коростенський	Житомирська

112-а. Рудня	Коростенський	Житомирська
112-б. Мусіївка	Коростенський	Житомирська
112-в. Мелені	Коростенський	Житомирська
113. Рижани	Володарсько-Волинський	Житомирська
114. Стирти	Черняхівський	Житомирська
115. Малі Кліщі	Народицький	Житомирська
115-а. Рудня-Базарська	Народицький	Житомирська
115-б. Любарка	Народицький	Житомирська
116. Пиріжки	Малинський	Житомирська
116-а. Чоповичі	Малинський	Житомирська
117. Вишевичі	Радомишльський	Житомирська
117-а. Дубовик	Радомишльський	Житомирська
121. Старі Яриловичі	Ріпкинський	Чернігівська
122. Зліїв	Ріпкинський	Чернігівська
123. Велика Весь	Ріпкинський	Чернігівська
124. Плехів	Чернігівський	Чернігівська
125. Дніпровське	Чернігівський	Чернігівська
126. Олбин	Козелецький	Чернігівська
127. Хоробичі	Городнянський	Чернігівська
128. Моценка	Городнянський	Чернігівська
129. Макишин	Городнянський	Чернігівська
130. Ковчин	Куликівський	Чернігівська
131. Старі Боровичі	Щорський	Чернігівська
132. Дягова	Менський	Чернігівська
133. Ховми	Борзнянський	Чернігівська
134. Тимоновичі	Семенівський	Чернігівська
135. Жадове	Семінінський	Чернігівська
136. Лупасове	Корюківський	Чернігівська
137. Киріївка	Сосницький	Чернігівська
138. Гремяч	Новгород-Сіверський	Чернігівська
139. Блистава	Новгород-Сіверський	Чернігівська
140. Карильське	Коропський	Чернігівська
147. Бочечки	Конотопський	Сумська